

лейтенант держбезпеки Локшенко доповідав начальнику УНКДБ по Волинській області капітану держбезпеки І. Білоцерковському:

«1. УНКДБ і НКВС зовсім не дали Опер. Відділенню НКДБ по транспорту планів про строки перевезень, місця посадки і кількість необхідних вагонів.

2. З боку НКВС відбувалися неодноразові зміни планів щодо місць посадки, що перешкоджало для Управління дороги своєчасній подачі і розміщенню вагонів на пункти посадки.

3. Непідготовленість Міськ.Райвідділів НКДБ і НКВС до проведення цієї операції.

4. Працівники Міліції виявляли недбалість і цілковиту безтурботність щодо виконання покладених на них завдань» [2, арк. 37].

Так, за словами Локшенка, на залізничній станції Війниця «під час посадки у вагони не було належного порядку, були відсутні відповідальні за посадку особи з райвідділу, працівники Міліції, призначені для охорони тих, кого виселяли, замість охорони спали біля вагонів...» [2, арк. 38].

Зі спогадів відомо, що під час цієї акції оперативні групи, працівники міліції, представники місцевої влади грубо й безцеремонно ставилися до депортованих, зокрема жінок, старих і дітей. Вони нерідко порушували їхні найелементарніші права, передбачені інструкціями про виселення НКДБ і НКВС СРСР. З іншого боку, у відповідь на операцію з виселення оунівське підпілля здійснило низку терористичних актів, спрямованих проти місцевих партійних і радянських діячів. Так, того ж 22 травня 1941 року боївка ОУН вчинила напад на с. Личани Камінь-Каширського району, під час якого загинуло дев'ять представників сільського активу [2, арк. 34].

Висновки. Отже, навесні 1941 року сталінський режим провів заключну депортацію населення західних областей України, завершуючи «зачистку» приєднаних територій. Це насильницьке масове виселення торкнулося сімей так званих нелегалів і засуджених до вищої міри покарання, тобто сімей учасників національного підпілля, що протидіяло радянській владі. Переважну більшість виселених становили українці, третину з них склали діти. Проведені в 1940–1941 рр. депортації мали «розчистити ґрунт» для цілковитої радянської краю й усунути реальних та потенційних противників сталінського режиму.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України), ф. 16, оп. 34, спр. 1.
2. ДА СБ України, ф. 42, спр. 47.
3. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 17, оп. 162, д. 34.
4. НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) : сб. док. / сост. : Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М. : Объединенная редакция МВД России, 2008. – 640 с.
5. Репрессии против поляков и польских граждан : истор. сб. «Мемориала». – Вып. 1. – М. : Звенья, 1997. – 256 с.

УДК 94(477.82–2)«1941/1944»:351.746

Б. М. Зек –

*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки, науковий співробітник
Волинського краєзнавчого музею*

Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941–1944 рр.

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої історії України
СНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто особовий склад української допоміжної поліції Луцька в період німецької окупації 1941–1944 рр. На основі 273 анкет із персональними даними проаналізовано походження, соціальний стан, військовий досвід, рівень освіти і професійної підготовки співробітників служби порядку. Окремо звернено увагу на фізіологічні дані поліцейських та територіальні зміни місць проходження служби.

Ключові слова: окупація, Луцьк, міліція, служба порядку, поліція, комендатура.

Зек Б. Н. Личный состав украинской вспомогательной полиции Луцка в 1941–1944 гг. В статье рассмотрен личный состав украинской вспомогательной полиции Луцка в период немецкой оккупации 1941–1944 гг. На основе 273 анкет с персональными данными проанализированы происхождение, социальное положение, военный опыт, уровень образования и профессиональной подготовки сотрудников службы порядка. Отдельно обращено внимание на физиологические данные полицейских и территориальные изменения мест прохождения службы.

Ключевые слова: оккупация, Луцк, милиция, служба порядка, полиция, комендатура.

Zek B. M. The Personnel of Lutsk Ukrainian Ancillary Police in 1941–1944. The article deals with the personnel of Lutsk Ukrainian ancillary police during the German occupation in 1941–1944. The descent, social status, military experience, educational and vocational levels of the order service workers were analyzed based on 273 personal data. Particular attention is drawn to the physiological state of the police officers and the territorial relocation of their service.

Key words: occupation, Lutsk, militia, order service, police, commandant's office.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання колабораціонізму та допоміжних військових формувань III Рейху викликає особливий інтерес у істориків. Особливо це стосується країн пострадянського простору, які були окуповані нацистською Німеччиною. Незважаючи на крах комуністичної ідеології, суспільство і навіть науковці далі тенденційно ставляться до вищезазначених питань. Тому представлену проблему слід розглядати через ґрунтовне й об'єктивне дослідження. Лише фахова наукова оцінка сприятиме уникненню конфронтації в суспільстві й формуванню державної політики пам'яті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Темі української допоміжної поліції на Волині в роки нацистської окупації ще не присвячено жодного ґрунтовного дослідження. Дотично це питання у своїй монографії порушує О. Ю. Ленартович [13]. Канадський політолог І. Качановський акцентує увагу на причетності української допоміжної поліції до масових розстрілів євреїв, але не наводить достатніх аргументів [11]. Про виникнення поліційної школи в Луцьку частково йдеться в публікації І. Марчука і С. Музичука [15]. Що стосується робіт узагальнювального характеру про українські допоміжні формування вермахту, то тут варто звернути увагу на праці І. Дерейко [2], І. К. Патриляка і М. А. Боровика [17], І. С. Тарнавського [20].

Мета статті – проаналізувати структуру особового складу української допоміжної поліції Луцька в період німецької окупації 1941–1944 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після окупації Волинської області німецькими військами, відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, Луцьк стає центром округу Волинь-Поділля, що входив до складу рейхскомісаріату Україна. Окрім Волинської області, він охоплював територію Рівненської, Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької. – *авт.*) областей, а також південні райони Брестської і Пінської областей Білоруської РСР. Площа генеральної округи «Волинь», що складалася з 24 округ, становила 80 508 км², кількість мешканців – 4212 тис. осіб. Очолив генеральну округу обергрупенфюрер СА Шене [1, с. 336].

Через нестачу військ та поліції для несення охоронної служби і підтримки елементарного порядку німецька окупаційна влада уже восени 1941 р. почала формувати відповідні служби із місцевого населення і військовополонених [17, с. 193]. Варто зазначити, що згідно з наказом Гітлера від 17 липня 1941 р. поліційна охорона окупованих східних областей покладалася на рейхсфюрера СС і шефа німецької поліції Г. Гімлера [2, с. 449]. Останній 6 листопада того ж року видав наказ про створення і структуру місцевої допоміжної поліції, що отримала назву «шущманшафт», або «шума». Її структура мала складатись із чотирьох компонентів:

1) місцева поліція, що отримала назву «шущманшафт індивідуальної служби (міста-району)» (Schutzmannschaft-Einzeldienst (Stadt-Land));

2) шущбатальйони, або інакше «закриті частини шума» (Schutzmannschaft-Bataillonen, або geschlossenen Einheiten der Schutzmannschaft);

3) пожежна охорона (Feuerschutzmannschaft);

4) допоміжні та запасні формування (Hilfschutzmannschaft).

Керівництво створенням і діяльністю «шума» покладалося на командувача німецької поліції порядку («орпо») рейхскомісаріату Україна. Першою у вересні – жовтні 1941 р. окупаційна влада почала створювати поліцію міст і сіл. Шущмани індивідуальної служби, поступаючи на роботу, отри-

мували зарплату, пільги та мінімум обов'язків. Основним їх завданням було вилучення в населення привласненого радянського державного, колгоспного та військового майна. Остаточна система шукманшафту індивідуальної служби була сформована у листопаді – грудні 1941 р. [2, с. 451–452]. Її загальна чисельність не повинна була перевищувати 1 % кількості жителів населеного пункту [17, с. 194]. Як зазначає російський дослідник Б. Ковальов, формально допоміжна поліція міст мала підпорядковуватися місцевій управі, однак насправді діяла за завданнями і під контролем німецьких комендатур, гестапо та інших уповноважених органів [12, с. 154].

Для розгляду особового складу української допоміжної поліції Луцька варто скористатись анкетними даними її співробітників, використовуючи статистичний метод дослідження. Наша розвідка ґрунтується на вивченні персональних даних 273 поліцейських міста. Початком формування поліції Луцька очевидно стала постанова окружної управи від 22 липня 1941 р. «Про організацію міліції». Відповідно до неї передбачалося утворення народної міліції і її органів в такому складі:

1. Окружна команда міліції в Луцьку;
2. Міська команда народної міліції в Луцьку;
3. Районові команди народної міліції в Луцьку, Піддубцях, Олиці, Цумані, Ківерцях, Колках, Рожищах, Торчині і Сенкевичівці;
4. Станиці народної міліції в громадах [6, арк. 1].

Проте вже незабаром польова комендатура в Луцьку видала наказ про здачу зброї місцевим населенням і народною міліцією до 12 год. 18 серпня. Окрім того, вона вимагала списки 50 кандидатів з районів для постійної служби у допоміжній поліції [5, арк. 25]. Таким чином остання, відома також як і служба порядку, перебирала на себе функції народної міліції. Це підтверджують і спогади священика М. Федорчука, який говорить, що впродовж листопада–грудня 1941 р. українська головна управа і народна українська міліція в Луцьку та по всій Волині були розпушені, а замість останньої набрано допомігову службу порядку [18, с. 391].

Деякий час обов'язки коменданта поліції Луцька виконував 26-річний М. Ковтонюк – уродженець с. Піддубці, колишнього Луцького повіту [7, арк. 46]. Проте від 25 серпня 1941 р. комендантом вже значиться В. Троїцький. Із його особових даних відомо, що він народився 28 квітня 1896 р. у Тирасполі (Республіка Молдова. – *авт.*), був одружений, закінчив три класи школи (записаний як самоук. – *авт.*), зріст дорівнював 173 см. За національною і релігійною приналежністю православний українець. Напередодні свого призначення В. Троїцький в період 26 липня – 9 серпня 1941 р. стояв на чолі карно-слідчого відділу при окружній міліції в Луцьку [7, арк. 1 – 17; 9, арк. 273]. Згідно з окремими даними в період німецької окупації одним із комендантів поліції в Луцьку був і Ф. Заборовець, який впродовж 1944–1945 рр. був провідником Холмської та Луцької округ північно-західного краю [14, с. 364]. Варто зазначити, що масове прийняття до поліції міста, найімовірніше, розпочалось із 26 серпня 1941 р. [9, арк. 2–25], у той час останній запис про вступ датується 20 грудня 1943 р. [9, арк. 273].

Беручи до уваги фізіологічні дані 273 поліцейських, ми можемо сказати, що їхній зріст коливався від 158 [9, арк. 230] до 186 см [9, арк. 190], хоча він зазначається не у всіх анкетах. За віковим цензом вони були представлені таким чином: у віці до 25 років службу проходило 68 осіб [9, арк. 36–271], від 25 до 45 років – 188 чоловік [9, арк. 1–273], старше 45 років – 15 чоловік [9, арк. 12–269]. Найстарший працівник вступив до поліції у віці 77 років [9, арк. 269], а наймолодший – 16 [9, арк. 89]. У той час за інструкціями вимагалось, щоб мінімальний вік кандидата становив 25 років і лише в окремих випадках 21 рік [6, арк. 6]. Як бачимо, під час прийому до служби порядку допускалися порушення правил, причиною цього могла бути мала кількість бажаючих стати поліцейськими. Поза увагою не можна залишити і той факт, що із вказаного переліку усі поліцейські були православними українцями і лише один із них записаний як греко-католик [9, арк. 253].

Можна з упевненістю сказати, що поліція Луцька була укомплектована не з міщан, а з представників навколишніх сіл. У кількісному співвідношенні вони становили 197 осіб. При цьому на службу до поліції могли вступати і цілими групами. Наприклад у поліції Луцька працювало 19 чоловік із с. Жидичина [9, арк. 3–257], 9 чол. із с. Озера Ківерцівського району [9, арк. 166–254]. Виняток становили лише селяни Одеської, Дніпропетровської і Станіславської (теперішня Івано-Франківська. – *авт.*) областей [9, арк. 260–262]. Варто зазначити, що про вступ молоді Жидичина до поліції збереглися і свідчення очевидців. Згідно з їхніми відомостями головними причинами такого явища стало безробіття та загроза вивезення на примусові роботи до Німеччини [18, с. 381–382].

Інші поліцейські переважно були вихідцями із Луцька. Хоча траплялися представники з інших волинських міст – Колок [9, арк. 217–219], Рожищ [9, арк. 245], Ківерець [9, арк. 247], Костополя [9, арк. 248–250]. По одному представнику було навіть із Краснодару [9, арк. 258] і Ворошиловська [9, арк. 270] (Росія. – авт.).

Характеризуючи соціальний статус шуцманів і місце у суспільстві, яке вони займали напередодні до вступу у поліцію, варто зазначити, що більшість із них мала власні родини: 194 були одруженими, а в окремих сім'ях виховувалось по п'ятеро [9, арк. 43], шестеро [9, арк. 77] і навіть семеро дітей [9, арк. 107]. До початку війни родини трьох поліцейських були вивезені радянською владою до Сибіру [9, арк. 29, 39] і Казахстану [9, арк. 97].

Початкову (1–4 класи включно) або неповну початкову освіту мав 181 поліцейський [9, арк. 2–272], тобто більшість. На службі у поліції траплялися неписьменні [9, арк. 190], а також ті, хто здобував ази освіти самотужки [9, арк. 187]. Середню (5 і більше класів) і неповну середню освіту мало 52 співробітники [9, арк. 6–273]. Лише окремі представники закінчили або навчалися в ремісничих училищах [9, арк. 18], учительських семінаріях [9, арк. 157] і фельдшерських школах [9, арк. 22].

За своїм попереднім фахом шуцмани були переважно рільниками. Однак серед них були і чоловіки з іншими спеціальностями, які інколи здаються навіть незвичними для особи поліцейського. Так, за порядком у Луцьку, окрім колишніх рільників, слідкували ще й гончарі [9, арк. 6], канцеляристи [9, арк. 9], монтери зв'язку [9, арк. 10], слюсарі [9, арк. 11–12], муляри [9, арк. 17], учителі [9, арк. 40], шофери [9, арк. 75], шевці [9, арк. 87], токарі [9, арк. 126], кравці [9, арк. 165], столяри [9, арк. 208], машиністи [9, арк. 248], музиканти [9, арк. 273], реставратори [9, арк. 267] і навіть артисти [9, арк. 271].

З огляду на вище зазначену інформацію, усталені поняття радянської пропаганди про аморальних злочинців і зрадників поліцаїв видаються далеко не правдоподібними. Щоб вижити, реалії війни примушували шукати бодай будь-яку роботу в німецьких структурах. Імовірно, що багато хто з цих людей навіть не бачив різниці між черговим окупаційним режимом.

Окремо варто звернути увагу на попередню військову підготовку представників поліції та їхній службовий вишкіл. Загалом із 273 шуцманів 176 відбували військову службу в російській царській, австрійській, українській, польській, радянській і німецьких арміях. Із них 139 осіб служили в одній з армій, 37 – у двох і більше. Від початку поліцейський вишкіл тривав близько трьох місяців [9, арк. 1–18], однак, починаючи з 1942 р., навчання поліцейських обмежувалося лише одним місяцем [9, арк. 69–79].

Про певний рівень військового досвіду серед окремих шуцманів може свідчити і той факт, що 1 жовтня 1941 р. Союз українських комбатантів у Луцьку надав коменданту перелік своїх членів у віці від 40 до 50 років, які могли працювати у поліції [8, арк. 34 зв.]. Підтвердження цієї інформації ми знаходимо і у свідченнях сучасників. Так, згідно зі спогадами А. Кабайди, бандерівці організували українську поліцію і в порозумінні з Товариством українських комбатантів заснували поліцейську школу, де фактично проводився військовий вишкіл. Ініціатором її створення став член Похідних груп ОУН М. Мелешко. У липні 1941 р. у Луцьку він створив «Відділ окремого призначення імені Є. Коновальця». Вірогідно, що це угруповання спочатку існувало на правах «команди народної міліції». Однак вже у вересні 1941 р. частину було розформовано і після відбору курсантів перетворено на сільськогосподарську школу. Вона мала підготувати агрономів та інших працівників для адміністрації районів та державних німецьких маєтків [15, с. 29–30]. Якщо на початку у «Відділі окремого призначення імені Є. Коновальця» міг проводитися поліцейський вишкіл, то після його трансформації у сільськогосподарську школу така можливість видається сумнівною. Імовірно, що після вересня 1941 р. ці установи існували окремо.

Згідно з архівними даними поліцейська школа в Луцьку почала діяти 2 серпня 1941 р. по вул. Костюшка, 98 (нині вул. Ковельська) [6, арк. 7; 19, с. 294]. На той час у ній налічувалося 260 чоловік. Загалом вона була розрахована на 300 курсантів з 6-тижневим терміном навчання. Комендантом значився полковник УНР Д. Джупанадзе, а його заступником був уже згадуваний сотник М. Мелешко [6, арк. 7–8]. Через деякий час він був заарештований, новим представником ОУН при «Відділі імені Є. Коновальця» став С. Коваль – «Юрій Рубашенко» [15, с. 29]. За муштру відповідало сім старшин і 16 підстаршин, лише один викладач виконував функції інструктора поліцейської служби [6, арк. 8]. Отже, основна маса курсантів вже мала певний рівень військової підготовки ще до початку роботи в поліції. Окрім того, варто мати на увазі, що до складу служби порядку очевидно увійшли і представники ОУН. Окрему увагу на цьому акцентує і дослідник І. Качановський [11].

Від початку поліція не мала сталого обмундирування, використовувався цивільний одяг, а у кращому разі трофейна радянська форма [17, с. 193]. Про це красномовно засвідчують заяви на звільнення волинських шуцманів у листопаді – грудні 1941 р., які скаржаться на відсутність зимового одягу та взуття і через це не можуть далі виконувати свої службові обов'язки. Декому з поліцейських доводилося впродовж 8 год перебувати на морозі [8, арк. 69–75]. Стала чорна уніформа «шума» (модифіковані старі однострої Загальних СС) з'явилися лише впродовж зими – весни 1941–1942 рр. Основною зброєю стала гвинтівка системи Мосіна з обмеженим (5–10 патронів) боєкомплектom [2, с. 452]. До цього на озброєнні у представників служби порядку були лише дерев'яні палиці [17, с. 194].

Грошове забезпечення також бажало кращого. При нарахуванні зарплати брали до уваги сімейний стан особи. Якщо рядовий поліцейський був холостяком, він отримував 240 руб., одружений – 540 руб.; командир взводу – відповідно 340 або 640 руб.; одружений командир роти – 690 руб. Оплату здійснювали в радянських рублях, які були в обігу поряд з карбованцями лише на території рейхскомісаріату [13, с. 167]. Поліцейські Луцька, швидше за все, не отримували вчасно навіть такої платні. Оскільки виплачений аванс за серпень – вересень 1941 р. для рядових поліцейських склав 100 руб., для коменданта – 300 руб., його заступника – 200 руб., діловода, машиніста і вахмістра – 150 руб. Загалом до цієї авансової відомості було внесено 107 службовців поліції [4, арк. 2–3 зв.]. Щоб побачити платіжний баланс такої заробітної плати, варто навести приклади деяких цін окупаційного Луцька. Так, згідно з розпорядженням польової комендатури за серпень 1941 р. 1 кг пшеничного борошна, залежно від якості, мав коштувати 2,60–3,80 руб., 1 кг пшонової крупи – 1,50 руб., 1 л молока – 1,50 руб., 1 л сметани – 7,00 руб., 1 кг сала – 15–18 руб., 1 кг картоплі – 0,50–1,30 руб., 1 кг мила – 3–5 руб. [3, арк. 2–4]. У той час, за свідченнями очевидців, на міському ринку склянка муки коштувала 15 руб., пшона – 10 руб., 1 л молока – 30–40 руб., склянка сметани – 15–25 руб., 1 кг сала – 400 руб., 1 кг картоплі – 15–25 руб., мило – 200–300 руб. [13, с. 169].

Інтенсивні зміни в особовому складі луцької поліції, що виразились у відкомандируваннях, переведеннях і звільненнях, розпочалися із весни 1943 р. Зокрема, 46 шуцманів були направлені в зондеркоманду. У цьому підрозділі вони перебували від 1 лютого по 23 березня 1943 р. [9, арк. 2–241]. Зондеркоманди у складі айнзацгруп використовувалися для боротьби з ворогами Рейху і у рамках своїх завдань отримували право застосовувати каральні заходи проти цивільного населення. Ця тенденція належить до кола гострих питань Другої світової війни. На прикладі 46 поліцейських із 273 досліджуваних варто сказати, що до можливих каральних акцій була причетна фактично лише 1/6 особового складу міської поліції Луцька. Варто взяти до уваги і той факт, що зондеркоманди не лише проводили розправи над цивільним населенням, а й виконували інші функції. Зокрема, їх використовували для боротьби з антинімецьким підпіллям [20, с. 32–33]. Що стосується переведень до складу інших формувань, слід зазначити, що впродовж березня–квітня 1943 р. ще 26 поліцейських були відкомандировані до робітничого батальйону в Луцьку [9, арк. 37–120].

Відбувалися зміни і в територіальній дислокації. Так, поліцейський підрозділ із 28 осіб 9 червня був направлений до району Піддубці [9, арк. 133–183]. Можна припустити, що в цей час там діяли партизани, оскільки 16 червня у цьому ж районі був вбитий останніми один із співробітників луцької поліції [9, арк. 51]. Кадрові перестановки цього часу пов'язані також із переведенням 21 червня 1943 р. до Рівного 9 поліцейських [9, арк. 41–47]. Як не дивно це звучить, але два шуцмани були відкомандировані до трупи «12 циліндрів» і перебували там від 1 червня по 23 листопада [9, арк. 161–162].

Ймовірно, що через активізацію дій загонів УПА та постановня так званої «Колківської республіки» [16, с. 75] 3 липня до складу луцької поліції було включено 25 шуцманів із колківської служби порядку. Проте вже 13 липня 16 із них були переведені до моторизованої жандармерії [9, арк. 217–242]. До цього ж формування були направлені двоє із трьох поліцейських, переведених в Луцьк з Костополя [9, арк. 248–250], та один місцевий шуцман [9, арк. 253] – разом 19 осіб.

Для боротьби з партизанами окупаційна влада використовує і шуцбатальйони. Одним із таких підрозділів в окрузі «Волинь – Поділля» був 101-й батальйон [2, с. 458]. Ймовірно, що саме до його складу 7 липня 1943 р. було включено 10 співробітників луцької поліції [9, арк. 66–131].

Очевидно, що зміна місця служби не завжди задовольняла поліцейських, результатом чого стали звільнення і дезертирство. Не останню роль у цьому відігравали заклики партизан перейти на їхню сторону. Так, згідно з таємним наказом Центрального проводу ОУН(б) від 20 березня 1943 р. поліцейські підрозділи Волині і Полісся мали негайно перейти у лісові масиви та приєднатися до загонів

УПА. Уже наступного тижня Луцьк залишила районна та частина обласної поліції – разом 182 особи зі зброєю під командуванням згаданого С. Ковалю [13, с. 216]. Судячи з використаних архівних даних, дезертирство з луцької міської поліції не було масовим у якийсь окремий період часу, оскільки впродовж березня–листопада 1943 р. самовільно залишило службу лише 12 осіб [9, арк. 35–215], 4 значаться, як такі, що не повернулися з відпустки, один не з'явився за наказом [9, арк. 13–95], ще один записаний як zdegradований [9, арк. 91]. Таким чином, незважаючи на усталену думку, що в 1943 р. українські шуцмани перейшли в підпілля, у міській поліції Луцька вони все ще продовжували свою роботу.

Окремо варто зупинитися на звільненнях з поліції та їх причинах. Вище ми частково вже торкалися цієї теми. Загалом вони датуються лютим 1943 р. – січнем 1944 р., коли з роботи звільнилося 22 особи, із них 13 по хворобі [9, арк. 7–216], один через виїзд до Німеччини [9, арк. 126], ще у восьми причина не зазначена [9, арк. 54–263]. Остання дата звільнення двох шуцманів – 15 січня 1944 р. [9, арк. 212, 263], фактично ці записи найпізніші в анкетних даних луцької міської поліції. Потрібно також зауважити, що відтік кадрів із служби порядку міг бути пов'язаний із наближенням лінії фронту, оскільки 2 лютого 1944 р. німецькі війська були вибиті з Луцька і відкинуті за р. Стир [10, с. 488].

Яким чином виконання завдань позначалося на особовому складі або ж на скільки небезпечною була служба у міській поліції? Згідно з підрахунками впродовж березня – листопада 1943 р. загинуло шість поліцейських [9, арк. 48–235], двох зняли з поста партизани [9, арк. 68, 96] (не уточнюється чи загинули. – *авт.*), один поранений [9, арк. 42]. Таким чином, зважаючи на воєнний час, можна говорити про те, що луцька служба порядку не зазнавала значних втрат під час виконання своїх професійних обов'язків.

Серед особового складу поліції побутували порушення. Такий висновок напрашується з огляду на те, що за досліджений період було ув'язнено чотирьох шуцманів та ще одного заарештовано [9, арк. 73, 88, 115, 214, 254]. Особовий склад луцької поліції сучасники оцінюють неоднозначно. Доказом цього можуть бути спогади вже згаданого священика М. Федорчука за серпень–грудень 1942 р. Він зазначає, що після розстрілу євреїв в Луцьку місцевий люд ходив по хатах і розбирав їхнє майно, а про службу порядку говорить так: «Тягла жидівське майно й українська поліція, але ця братва не думала про багатство – аби мати що поїсти й випити». Однак тут же він зазначає: «У м. Луцьку міліція організована досить добре. Багато пішло молоді у неї з міст і сіл. Обходяться з населенням чемно. Ніхто не жаліється на насильство, а коли є арешти з-поміж українців, дається можливість утекти. По всіх районах є міліції до 50 осіб у кожному. Поляків немає» [18, с. 393]. Про те, що служба порядку не завжди сліпо виконувала волю німецьких військових і цивільних чинів, може свідчити і той факт, що українські поліцейські не віддавали честь при зустрічі з ними. На це звернула увагу навіть польова комендатура в Луцьку і 18 серпня 1941 р. вона повідомила про це обласну управу, щоб та вжила відповідних заходів [7, арк. 47].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи дані 273 анкет, можна узагальнено описати портрет рядового службовця української допоміжної поліції Луцька. Це був виходець із приміського села, одружений, відбув строкову службу у війську. За релігійною і національною приналежністю – православний українець. Міський поліцейський мав початкову освіту, він був рільником або ж його професія належала до однієї із робітничих спеціальностей. За невеликими похибками, можна сказати, що він виконував свої службові обов'язки до січня 1944 р.

Тема української допоміжної поліції Луцька потребує подальшого дослідження. Нині особливо гостро стоять питання причетності служби порядку до розстрілів євреїв, її відносин з місцевим населенням. На увагу заслуговує також вишкіл поліцейських та рівень їхньої професійної діяльності. Окремі студії варто присвятити і подальшій долі працівників служби порядку, оскільки вона є частиною трагедії України у Другій світовій війні.

Джерела та література

1. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси. У 2 кн. Кн. 1. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 321–367.
2. Дерейко І. Українські військові формування в складі армії та поліції нацистської Німеччини / І. Дерейко // Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси. У 2 кн. Кн. 2. – К. : Наук. думка, 2011. – С. 430–479.

3. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. р. 1, оп. 1, спр. 2042, 20 арк.
4. Держархів Волинської обл., ф. р. 1, оп. 2, спр. 85, 36 арк.
5. Держархів Волинської обл., ф. р. 2, оп. 2, спр. 1, 67 арк.
6. Держархів Волинської обл., ф. р. 2, оп. 2, спр. 4, 35 арк.
7. Держархів Волинської обл., ф. р. 2, оп. 2, спр. 5, 68 арк.
8. Держархів Волинської обл., ф. р. 97, оп. 1, спр. 1, 120 арк.
9. Держархів Волинської обл., ф. р. 97, оп. 1, спр. 2, 273 арк.
10. Західне Полісся: історія та культура : монографія / авт. кол. : Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко та ін. ; наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк : ПрАТ «Волин. обл. друк.», 2012. – 784 с.
11. Качановський І. Сучасна політика пам'яті на Волині щодо ОУН (б) та нацистських масових вбивств [Електронний ресурс] / І. Качановський. – Режим доступу : <http://www.uamoderna.com/md/22-menuprochasopys/199-199>
12. Ковалев Б. Н. Повседневная жизнь населения России в период нацистской оккупации / Б. Н. Ковалев. – М. : Молодая гвардия, 2011. – 619 с.
13. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія / О. Ю. Ленартович. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.
14. Літопис УПА. Нова серія, т. 16. Волинь і Поділля у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944 – 1954 рр. / упоряд. В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. – 1024 с.
15. Музичук С. Луцький вишкільний курінь, 1941 – 1943 / С. Музичук, І. Марчук // Однострій. – 2004. – № 8. – С. 28–35.
16. Никончук О. Повстанська республіка на Волині / О. Никончук // Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. та публіцист. ст. / [гол. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа]. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – С. 72–86.
17. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
18. Пушук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк / І. А. Пушук. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друк.», 2009. – 444 с.
19. Пясецький В. Е. Вулиці і майдани Луцька : іст.-краєзн. довід. / В. Е. Пясецький, Ф. Г. Мандзюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 400 с.
20. Тарнавський І. С. Діяльність айнзатцгруп на території України (1941–1943 рр.) / І. С. Тарнавський // Історичні і політологічні дослідження. – № 1–2. – 2011. – С. 31–43.

УДК 903:908(477.81):351.853 «1944/1991»

Г. В. Муляр –
*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки,
викладач Київського професійно-педагогічного коледжу
імені А. Макаренка*

Внесок викладачів вишів Волині та Рівненщини в охорону культурної спадщини рідного краю (1950-ті – початок 1990-х рр.)

*Роботу виконано на кафедрі документознавства
та музейної справи СНУ ім. Лесі Українки*

У статті досліджено пам'яткоохоронну діяльність ряду представників професорсько-викладацького складу окремих вищих навчальних закладів Волинської та Рівненської областей у 1950-х – на початку 1990-х рр. Схарактеризовано їх роботу щодо виявлення, вивчення, збереження та популяризації історико-культурних пам'яток обох регіонів. Проаналізовано значення такої роботи для поповнення музейних фондів насамперед археологічними реліквіями. Звернено увагу на внесок викладачів у популяризацію архітектурних пам'яток, зокрема сакральних.

Ключові слова: викладачі, Волинь, Ровенщина, охорона культурної спадщини, археологічна реліквія, архітектурна пам'ятка.